

Концепт земля у художній публіцистиці В. Яворівського

Л. В. Хавалджи

Середня загальноосвітня школа №26 м. Києва, Україна
Corresponding author. E-mail: havaldzhy.lidia@gmail.com

Paper received 15.09.21; Accepted for publication 22.10.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-257IX75-07>

Анотація. Художню публіцистику В. Яворівського за реальним хронотопом умовно можна поділити на два періоди, до першого з яких відносимо твори, вихід яких припадає на 70 – 90 роки ХХ ст., до другого – збірки публіцистики новітнього часу, написані в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Концепт *земля* в нарисах В. Яворівського належить до основних, що зумовлено передусім тематикою творів. Найчастіше концепт *земля* створений за допомогою цієї лексеми та означень *ця, затишна, прекрасна, чудесна* тощо. Земля для публіцисти має колір і смак, запах, несе тепло. Українська земля постає як історія роду, як музей. У нарисах другого періоду творчості концепт *земля* передусім постає як територія, на якій проживає український народ. В. Яворівський наділяє її такими концептуальними ознаками, як *Божа, українська, наша, патріотична, рідна, своя, запорозька, отча*. Земля для письменника – це передусім територія, яка є однією з ознак держави.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт земля, концептуальна ознака, публіцистичний дискурс.

Вступ. Художню публіцистику В. Яворівського за реальним хронотопом умовно можна поділити на два періоди. Маємо на увазі передусім твори першого періоду творчості, вихід яких припадає на 70 – 90 роки минулого століття. Це були нариси, есе, що, як відомо, присвячені людям праці, їхнім повсякденним турботам, успіхам у роботі. До другого періоду творчості відносимо збірки публіцистики новітнього часу, написані в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, у яких осмислюється шлях, пройдений українським народом за всю історію становлення цього етносу та виборюється статус незалежності й рівноправності. У творах цих хронологічних рамок в центрі уваги письменника опиняється Україна, край, у якому живуть працьовиті й талановиті люди. Тому концепт *земля* вважаємо центральним у публіцистичному дискурсі письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін *концепт* наразі вважають міждисциплінарним поняттям, яке активно використовують у когнітології, лінгвістиці тексту, комунікативній лінгвістиці, лінгвософії, психолінгвістиці. Ураховуючи той факт, що це ментальне утворення, у лінгвокультурології концепт розглядають як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям, тобто зазвичай це ментальний прообраз, ідея поняття [4, с. 98 – 99].

Наразі в лінгвокультурології проаналізовано низку важливих для українського народу концептів, зокрема детально розглянуто й особливості концепту *земля*, який «досліджували такі українські мовознавці: І. Богданова, К. Голобородько, І. Літвінова, Н. Лисенко, Н. Лобур, Т. Скорбач, О. Таран, О. Тищенко, С. Форманова» та ін.» [17, с.108] Так, О. В.Слюніна реалізувала лінгво-когнітивне осмислення концепту *земля* в українській мовній картині світу; А. Огар дослідила особливості вербалізації концепту *земля* у фразеологічній та паремійній картині світу, описала образні аспекти концепту *земля* в українській поезії. Вона доводить, що «фразеологізми та паремії вербалізують типові національні уявлення про землю, визначаючи своєрідність розуміння і трактування мовною спільнотою цього феномену» [6, с. 203], образні ж ознаки концепту в українській поезії «передають найдавніше розуміння феномена землі та включають ознаки не-

живої (стихії, продукту харчування, предмета) і живої (фітоморфні, анімалістичні, антро- поморфні) природи» [7, с.51]. Л. А. Біловецька зауважує, концепт *земля* відіграє в українському фольклорі й творчості письменників велику роль, він представлений у багатьох творах різних жанрів і стилів. У мовній картині світу українців має складну структуру, адже сама «лексема вживається у прямому та переносному значенні, з позитивним та негативним забарвленням» [1, с.5]. Визначено особливості концепту *земля* в художньому дискурсі Павла Загребельного [3], Михайла Стельмаха [8], Ліни Костенко [5].

Мета нашого дослідження – здійснити зіставний аналіз образних ознак концепту *земля* публіцистики першого і другого періодів творчості В. Яворівського в аспекті динаміки. Джерелом дослідження є твори: *Крила, вигострені небом* (1975), *Тут, на землі* (1976), *І в морі пам'яті джерело* (1980), *Право власного імені* (1985), *Що ж ми за народ такий?* (2001, 2002, 2007).

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження використовуємо фактологічний метод з прийомом збирання, накопичення та зіставлення фактів мови, описовий та зіставно-аналітичний методи вивчення лінгвістичних свідчень фактів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що лексема *земля* належить до полісемантичних, тому загально-мовні словники фіксують шість основних лексико-семантичних варіантів номена *земля*: це, по-перше, 'третя від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця', а також його підзначення 'місце життя і діяльності людей'; по-друге, 'верхній шар земної кори'; по-третє, 'речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори'; по-чверте, 'суходіл (на відміну від водяного простору)'; по-п'яте, 'грунт, який обробляють і використовують для вирощування рослин'; по-шосте, 'країна, край, держава' [2, с. 557—558].

Частота вживання кожного із значень лексеми *земля* в аналізованих збірках публіцистичних творів В. Яворівського залежить від її тематичного спрямування, особливостей опису, індивідуальних уподобань автора. Однак, найчастіше публіцист послуговується лексемою *земля* із значенням 'країна, край, держава' та 'грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин'. Зокрема у збірці «І в морі

пам'яті джерело» цей номен використано 30 разів з першим названим значенням і 36 – з другим (пор.: значення 'місце життя і діяльності людей' реалізоване в 10 випадках; 'верхній шар земної кори' - 10; 'речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори' - у 2; 'суша (на відміну від водяного простору)' -5).

У збірці «Право власного імені» значення 'місце життя і діяльності людей' репрезентоване в 27 випадках; 'верхній шар земної кори' - 8; 'речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори' - у 2; 'суша (на відміну від водяного простору)' -1; 'грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин'- 26; 'країна, край, держава'- 18.

Збірка «Крила, вигострені небом» демонструє такі особливості використання значень лексеми земля: 'місце життя і діяльності людей' маніфестоване в 38 випадках; 'верхній шар земної кори' - 7; 'речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори' - у 15; 'суша (на відміну від водяного простору)' -10; 'грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин'- 22; 'країна, край, держава'- 25.

У публіцистичних нарисах «Що ж ми за народ такий?» (16) лексема земля загалом найчастіше вживана із значенням 'країна, край, держава'- 41 раз, тобто як синонім до слова Україна. Меншою частотою вживання позначені інші значення: 'місце життя і діяльності людей' зафіксоване в 12 випадках; 'верхній шар земної кори' - у 4; 'речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори' - у 10; 'суша (на відміну від водяного простору)' - у 2; 'грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин'- у 8.

Феномен землі у публіцистиці першого періоду творчості ('місце життя і діяльності людей') В. Яворівський вбачає в передусім у тому, що це загадкова планета, яка дарує людині радість існування (За кілька кроків до порога двадцять першого віку ми вже не дивуємося, чому невтомно світить на небі сонце ... не дивуємося, чому обертається у всесвіті Земля, чому не виливаються із своїх гігантських чаш моря та океани, не дивуємося, чому птахи долають тисячі кілометрів вирію і як пересаджують людині серце, як два шматки урану дають енергію, котра здатна спопелити багатомільйонні міста і котра водночас може, дати життя насиченим економічним районам [12, с. 6]). Разом з тим це планета, яка своїми стихіями тривожить жителів, іноді лякає, турбує (Важке місиво хмар сунуло з півночі, роз'юшене небо виливало на землю важкі, монотонні дощі, які, либонь, напосілися розмочити планету до каміння, бо не було їм упину ні вдень ні вночі, навіть голодні птахи понуро куняли по своїх мокрих гніздах [10, с.164]).

Проте частіше земля постає як місце народження українців, героїв його нарисів, місце, пов'язане зі спогадами про дитинство й юність (Але хіба їй мало того, що це — місце його народження, земля його перших кроків, перших слів, першого сміху і перших сліз? [13, с. 18]). Тому нерідко автор вживає лексему з означеннями наша, ця, затишна, прекрасна, якій властива пречудесність (І є світлий чоловік Микита Якович Діброва, який усе життя хотів уділити Си-

монові своєї доброти і віри, є славетний Діброва, який живе на цій прекрасній землі, бо серце його потужно випромінює чисте людське світло [12, с. 71]), криничанська (Скажу вам, що коли б не з'явився він — наша криничанська земля народила б когось іншого [13, с. 64]). В описах публіциста земля - казкове диво сплетіння (поряд із зелом, сонцем, туманом, небом, світлом, радістю) [12, с. 131].

Використовуючи лексему земля з другим значенням ('верхній шар земної кори') В. Яворівський передусім розглядає її як матір-годувальницю, що радує своїми високими врожайми (Ця віра в чомусь таки розбещувала вас, і ми безоглядно хазяйнували, знаючи, що земля нас прогoduє, якщо в неї посіяти зерно, зігріє, якщо зрубати дерево в лісі, дасть прихисток, якщо з неї зробити житло [12, с. 4]), яка, однак, через безгосподарність може втратити свою чародійну властивість – родючість (Ще недавно ми казали добрій людині: будь здоровий, як земля, а сьогодні навіть її здоров'я підступно підточують хворощі [12, с. 6]; Важко повірити, що це відбувалося в середині двадцятого століття на легендарно родючій землі України [12, с. 9]). Це також місце, де людина відчуває себе господарем, що здатний і на важку працю, і на розваги (Та сьогодні село гуляє на своєму черговому весіллі, відчайдушно піддалося цій приголомшливій радості, співає й танцює, аж земля ходить ходором у нього під ногами, — село мовби вслухається саме в себе, в зливу радості, що впала на нього після важких жнив, після довгого трудового літа [10, с. 30]).

Землю письменник опозиціонує із небом, обшири якого ваблять, але змушують повертатися до місця свого народження й життя (День був такий чистий і прозорий, що здавалося: з вершини Карпат можна побачити берег Чорного моря. Реактивний літак викупався в небі, наче форель у гірському потоці, його срібний шлейф оперізував небесну баню з заходу на схід, а трохи нижче розцяцькованим двійником вигиналась над землею веселка [10, с. 52]).

Для В. Яворівського земля – це місце, де людина заспокоюється, знаходить прихисток, старіє (Він ще більше постарів, роки пригнули його голову до землі, старечою рукою спирався на гудзуватий, обшмуляний посох [11, с. 84]).

У нарисах про пілотів і шахтарів постає опис підземних, земних та надземних багатств: Очевидно, перший жарт міг народитись під землею, а другий — над нею, на третьому поверсі нового будинку, де розчинила вікна у серпень Адамова майстерня [11, с. 4]; На обличчі в нього такий вираз, наче він навіть отут, у лісі, крізь товщу землі наслухає підземний гул шахти [11, с. 6]. Земля для публіциста має колір і смак, запах, несе тепло (На цій солодкій землі йду своєю бахматівською дорогою під липами [10, с.96]; Ми не можемо уявити себе без вогнистого темпераменту і срібної чистоти почувань Павла Тичини, що гордо заявив: «Я — єсть народ!»; без гречної і прозорої, як осінні небеса, мудрості Максима Рильського, який із міфічного материка «білих островів» зійшов на солодко-солону землю людей, щоб відчути себе Аптеєм і причетним до всього землянином, який до останнього дня сповідуватиме двокрилість людсько-го щастя: «Троянди й виноград, красиве і корисне»

[12, с. 134]; *Відчайдушно спалахують уже осінні кольори землі і накликають на себе тягучу й монотонну мжичку, що торочиться з низького, провисло над самою головою неба* [11, с. 91].

Та крізь відтулене вікно вже вривається у кабінку запах землі [11, с. 103]), антропонімізується: вона приймає нові дерева [11, 8], зростається з небом [11, с. 19], посилює своє тяжіння [10, с. 175]; чекає [10, с. 116]; дичавіє, родить [13, с. 164].

Коли В. Яворівський говорить про 'грунт, який обробляють і використовують для вирощування рослин', то образу землі письменник надає ознак вологості, що притягує сонце: *Така вже тиша, що, здається, можна почути, як плаває риба в Бuzі, як верби розправляють у вологій землі коріння й потягуються під сонцем, як б'ється серце в перехожого* [11, с. 3]. Вона постає зеленою (*Вирує спекотний полудень і в синьому небі, і на зеленій землі* [11, с. 27]), що чекає зерна (*Вже прохололо небо від переможних салютів, уже птахи знову почали вити гнізда на своїх, ще довоєнних місцях, а земля чекала зерна* [11, с. 27])

При використанні лексеми земля із значенням 'країна, край, держава' В. Яворівський передусім відчуває її як свою, рідну, **нашу** (*Мимоволі ловиши себе на думці: а що зайве на нашій землі, що є на ній баластом* [11, с. 10]?), де все близьке і знайоме (*що літак, прощаючись із землею, на якій він ночує після мандрів, нагадує мені самого пілота в момент, коли той прощався із землею, де навчився ходити, де на-впомацки знав кожну стежку, пташине гніздо і студені джерела* [11, с. 17]). Щоб передати значення землі для людини, письменник уводить у текст лексеми солодка (*До когось вони повинні повертатись, спішити, підганяючи мотори, хтось таки мусить залишатись, щоб земля була їм ще солодишою* [11, с. 17]). Це щедрий чорнозем, який важко з чимось порівняти: *Я вже ладен був повірити, що цю рису споконвіку вигоюдував у південних подольків оцей прадавній сонячний степ і вітер, оця далекість обр'ю і широчінь, оцей міцнючий чорнозем, що не знає міри своїм щедротам, та шум Дністра й Південного Бугу на порогах* [10, с. 4]. Врешті-решт українська земля, подана через призму людини, які на ній проживають, постає як історія роду, як музей: *Слов'янські хвилі не раз відкочувались до сходу сонця, аби потім знову повернутись до могил предків, до своїх криниць, до рідної землі, щоб іще глибше пустити в ній своє коріння* [10, с. 62]; *Поруч — знаменитий Яготин із слідами Шевченка та майже неписьменної жінки, що*

сотворила свій мистецький світ,— Катерини Білокур. Поруч — сивоголовий Переяслав, вписаний у всі, навіть найкоротші підручники з історії, Переяслав Григорія Сковороди, Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка — не земля, а музей [10, с. 113].

У нарисах «Що ж ми за народ такий?» образ землі подано через призму жителя України, який називає її *Божою* [16, с. 3], *українською* [16, с. 5, 32, 123], *нашою* [16, с. 21], *патріотичною* [16, с. 63], *рідною*, *своєю* [16, с. 156], *запорозькою* [16, с. 248], *отчою* [16, с. 249], *землею України*.

Образ землі в нарисах другого періоду творчості переданий як запорука державності, одна з ознак держави (*Це моя земля і моя держава!* [16, с. 182]), що має тривалу історію постання (*Отож історія, писана самими українцями, очевидцями подій, доповнить історичний погляд, історичну свідомість кожного українця, котрий прагне самоусвідомити себе на отчій землі* [16, с. 248]). Тому під поняттям українська земля письменник має на увазі українська держава: *Щоб уникнути можливих непорозумінь чи неточностей, одразу ж хочу застерегти моїх можливих (а вони обов'язково будуть) опонентів: слово "українці" я живаю у розумінні політичному, а не лише етнічному, тобто маю на увазі всіх, хто живе на українській землі і має її за Батьківщину у святому розумінні цього слова* [16, с. 32].

Висновки. Концепт земля в нарисах В. Яворівського належить до основних і в творах першому, і в творах другому періоду творчості, що зумовлено передусім тематикою нарисів, об'єктом опису яких є людина праці. Найчастіше концепт земля створений за допомогою цієї лексеми та означень *ця, затишна, прекрасна, чудесна казкове живостплетіння* тощо. Земля для публіцисти має колір і смак, запах, несе тепло. Земля опозиціонує з небом і підземними багатствами. Землю як живий організм письменник ідентифікує через приписування їй фітоморфних, аніمالістичних, антропоморфних ознак. Українська земля, подана через призму людини, яка на ній проживає, постає як історія роду, як музей.

У нарисах другого періоду творчості концепт земля передусім постає як територія, на якій проживає український народ. В. Яворівський наділяє її такими означеннями, як *Божя, українська, наша, патріотична, рідна, своя, запорозька, отча*. Земля для письменника — це передусім територія, яка є однією з ознак держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біловецька Л. А. Концептуалізація землі в мовній картині світу українців. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія : Філологічні науки, №13, 2020. — с. 5 — 8.
2. Білодід І. К СУМ — Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1970 — 1980.
3. Голікова Н. Концепт «земля» в художньому дискурсі Павла Загребельного. *Українська мова*. 2017. №2, С. 123 — 135.
4. Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. У 4-ох т. Донецьк, 2012.
5. Крупко О. І. Вербалізація концепту земля у поетичній мові Ліни Костенко // *Science and Education a New Dimension. Philology*, III(11), Issue: 56, 2015
6. Огар А. Вербалізація концепту земля у фразеологічній та паремійній картинах світу. *Рідне слово в культурологічному вимірі*. 2012. С. 203 — 208.
7. Огар А. Образні аспекти концепту земля (на матеріалі української поезії). *Рідне слово в культурологічному вимірі*. 2014. С. 42 — 51.
8. Павлушенко О. А. Об'єктивація концепту земля в художній картині світу Михайла Стельмаха / О. А. Павлушенко // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / [гол. ред. І.Я. Завальнюк]. — Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2017. — Випуск 24. — С. 113-121.

9. Слюніна О. В. Концепт земля в українській мовній картині світу : лінгво- когнітивне осмислення / О. В. Слюніна // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Луганськ : Видавництво ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – № 1(16). – С. 159 – 169.
10. Яворівський В.О. І в морі пам'ятати джерело: Нариси. — К.: Молодь, 1980. — 240 с.
11. Яворівський В.О. Крила, вигострені небом: Нариси.- К.: «Молодь», 1975—111 с.
12. Яворівський В.О. Право власного імені: Нариси, статті, есе.— К.: Молодь, 1985.— 200 с.
13. Яворівський В.О. Тут, на землі: Нариси- К.: «Молодь»,1976.-167 с.
14. Яворівський В.О. Що ж ми за народ такий?..: Публіцистика. — К.: Укр. письменник, 2001. — 295с.
15. Яворівський В.О. Що ж ми за народ такий?..: Публіцистика. — К.:Укр. письменник, 2002. — 348с.
16. Яворівський В.О. Що ж ми за народ такий?..: Книги третя. Майдан,- К.: Укр. письменник. 2007 - 341 с.
17. Янченко Ю. А. Особливості мовного вираження концепту земля в поезії Аркадія Казки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія2 (1152). 2015. С. 107 – 111.*

REFERENCES

1. Belovetskaya L.A. Conceptualization of land in the linguistic picture of the world of Ukrainians. Scientific Bulletin of the Franko State Pedagogical University. Series: Philological Sciences, №13, 2020. - p. 5 - 8.
2. Golikova N. The concept of "land" in the artistic discourse of Pavel Zagrebely. Ukrainian language. 2017. №2, pp. 123 - 135.
3. Zagnitko, A. (2012). Dictionary of modern linguistics: concepts and terms. In 4 volumes Donetsk, 2012.
4. Krupko O.I. Verbalization of the concept of land in the poetic language of Lina Kostenko // Science and Education a New Dimension. Philology, III (11), Issue: 56, 2015
5. Ogar A. Verbalization of the concept of land in phraseological and paremic pictures of the world. Native word in the cultural dimension. 2012. p. 203 - 208.
6. Ogar A. Figurative aspects of the concept of land (based on Ukrainian poetry). Native word in the cultural dimension. 2014. p. 42 - 51.
7. Pavlushenko O.A. Objectification of the concept of the earth in the artistic picture of the world of Mykhailo Stelmakh / O.A. Pavlushenko // Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynskii. Series: Philology (linguistics): a collection of scientific works / [ch. ed. I.Ya. Zavalnyuk]. - Vinnytsia: LLC "firm Planer", 2017. - Issue 24. - P. 113-121.
8. Slyunina O.V. The concept of the earth in the Ukrainian language picture of the world: linguo-cognitive comprehension / O.V. Slyunina // Linguistics: collection of scientific works. - Luhansk: LNU Publishing House. T. Shevchenko, 2009. - № 1 (16). - p. 159 - 169.
9. Yanchenko Yu.A. Peculiarities of linguistic expression of the concept of land in the poetry of Arkady Kazka. Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology2 (1152). 2015. p. 107 - 111.
10. Yavorivsky V.O. And in the sea to remember the source: Essays. - K.: Youth, 1980. – p. 240.
11. Yavorivsky V.O. Wings sharpened by the sky: Essays.- K.: "Youth", 1975-p. 111.
12. Yavorivsky V.O. The right of one's own name: Essays, articles, essays.— K.: Youth, 1985.— p. 200.
13. Yavorivsky V.O. Here on earth: Essays - K.: "Youth", 1976.- p. 167.
14. Yavorivsky V.O. What kind of people are we? ...: Journalism. - K.: Ukr. writer, 2001. – p. 295.
15. Yavorivsky V.O. What kind of people are we? ...: Journalism. - K.: Ukr. writer, 2002. – p. 348.
16. Yavorivsky V.O. What kind of people are we? ...: The third book. Mайдan, - K.: Ukr. writer. 2007 – p. 341.

The concept of land in V. Yavorivsky's artistic journalism

L. V. Khavaldzhy

Annotation. V. Yavorivsky's artistic journalism can be divided into two periods according to the real chronotope, the first of which includes works published in the 70-90s of the XX century, the second collection of modern journalism, written in the late XX - early XXI century. . The concept of land in V. Yavorivsky's essays is one of the main ones, which is primarily due to the subject matter of the works. Most often, the concept of the earth is created with the help of this token and this definition, cozy, beautiful, wonderful, and so on. The earth for the publicist has colour and taste, a smell, carries heat. Ukrainian land appears as a family history, as a museum. In the essays of the second period of creativity, the concept of land first of all appears as a territory inhabited by the Ukrainian people. V. Yavorivsky endows it with such conceptual features as God's, Ukrainian, our, patriotic, native, own, Zaporozhian, father. For the writer, land is first of all a territory, which is one of the features of the state.

Keywords: *linguoculturology, earth concept, conceptual sign, journalistic discourse.*